
Om et nyt polsk Bidrag til Danmarks Historie.

Meddeelt

af

Cand. Juris F. Schiern.

Det i Danmark, om jeg ikke feller, ubekendte Strift, hvorpaa jeg her agter at henlede Opmærksomheden, kan ikke kaldes nyt, saafremt man alene vil see hen til Forfatterens Levetid, men derimod vel, naar man tager Hensyn til det Tidspunkt, da det har seet Dagens Lys. Johannes Chryso-
stomus Passel blev i Begyndelsen af det syttende Aar-
hundrede født i Polen af adelig Stand, i Nærheden af Byen
Kawa. Efter at have besøgt Jesultercollegiet i denne Stad
og der modtaget sin litteraire Dannelse, gik han i Krigstjene-
sten og deeltog, under den polske du Guesclin, den berømte
Woywode Stephan Czarniecki, i Krigene mod den siebenburgske
Fyrste Georg Rakozci, mod Carl Gustav af Sverrige og mod
den russiske Czaar Alexius Michailowitsch. I den ulyksalige
Borgerkrig, som Georg Kubomirski bragte over sit Fædreland,
blev han den kongelige Sag tro, da han var en Yndling af
Kong Johannes Kasimir, ligesom han senere nød Kongerne
Michael Thomas Korbut Wisnowiecki og Johannes Sobies-
ki's høieste Naade. Ved Slutningen af Johannes Kasimir's
Regiering udtraadte han af Krigstjenesten og nedsatte sig i
Wojewodskabet Kawa, hvor han blev valgt til Landkammererer

og deltog i flere Landdage, ligesom han paa Landdagen i Kawa i Aaret 1661 blev udnævnt til Marschall for Ridderskredsen. Senere ægtede han en rig Enke, Kemizowfska Kanska, overtog betydelige Forpagtninger, og seilede aarlig med Korn ned til Danzig lige indtil hans Død, der synes at være indtruffen ved Aaret 1690, efterdi hans Aarbøger slutte med Aaret 1688.

Pasfs Aarbøger ere først for faa Aar siden bleve fundne og udgivne af den af den polske Litteratur saa høit fortiente Grev Eduard Raczynski, efter hvis Udgate en tydsk Oversættelse er bleven besorget af Professor Stenzel i Breslau¹⁾. Disse Aarbøger ville i Fremtiden blive benyttede som en af de vigtigste Kilder til Polens Historie i det syttende Aarhundrede. Forgives vilde man paa noget andet Sted søge efter en Skildring, der med en saadan næsten dramatisk Anskuelse fremstiller den polske Kongemagts Ubetydelighed, Adelens ubændige Raahed, Riobstædborgernes forkuede Tilstand og de polske Rigsdages tollesløse Vilddhed; her eller intetsteds lærer man at fatte det absolute Kongeriges Fornuftsøvdighed, lærer man at indsee, hvorfor Polen et Aarhundrede senere maatte gaac tilgrunde.²⁾ Men det er ikke blot den polske Nationalhistorie, der oplyses af Pasfs; ogsaa der, hvor

¹⁾ „Denkwürdigkeiten des Johann Chrysofomus Pasfs. Polnisch herausgegeben vom Grafen Eduard Raczynski, Deutsch von Dr. Gustav Adolph Stenzel. Breslau 1838, 452 S. 8. Bogens ubestemte Titel er rimeligviis Grunden, hvorfor den i Danmark ikke har tildraget sig Opmarksomhed.

²⁾ De, der i denne Henseende vilde eftersee Pasfs, beder jeg om især at lægge Mærke til, hvad han ved Aaret 1662 fortæller om den Strid, han i Johannes Kasimirs Forgemak havde med den senere saa berømte Mazepa, dengang Poge hos Kongen af Polen. Af Pasfs (S. 249–256) sees i øvrigt, at Mazepas poetiske Ungdomshistorie, saaledes som den især er bleven bekendt siden Voltaires Carl den Tolvtes Historie, stemmer overeens med den historiske Sandhed.

Polen kommer i Berøring med Europas almindelige Historie, meddeles interessante Bidrag til denne. Saaledes finde vi hos Passet vigtige, hidtil ukjendte Bidrag til Oplysning om Wiens Undsættelse af Johannes Sobieski i Maret 1683, og, hvad der for os især er af Interesse, en livelig Skildring af Polakernes Tog til Danmark i Maret 1658. Denne Skildring kan ikke andet end være os saa meget mere velkommen, da vore egne Efterretninger om hin for vort Fædreland ulykkelige Krig, hvilkke man i den seneste Tid har søgt at supplere ved Hielp af Dokumenter fra Riobstedarchiverne, i det Hele taget ere fattige og adspredte; da de fleste polske Bearbejdelser af Felttogets Historie (s. Ex. den Skildring, der findes i Thaddeus Mostowski's Biografie af Czarniecki) paa Grund af Sproget ikke ere os tilgængelige; og da Passet, der selv deeltog i Felttoget, har beskrevet dette med en saa stor Livlighed, at man undertiden ikke troer at læse en Historie, men snarere en blidest Novelle om de Fremmede i „Polaktiden“.

Det var i Slutningen af August Maaned i Maret 1658, at Polakkerne tiltraadte deres Tog til Danmark. Da de rykkede ud, ængstedes Soldaterne ved Tanken om, at de nu stode i Begreb med at drage til et fjernt og ubekendt Land, hvorfra mange vistnok ikke vilde vende tilbage; ja Frygten vorede til den Grad, at Passet nævner flere Fahner, der af denne Marsag næsten aldeles opløstes. Fædre skreve til deres Sønner og Koner til deres Mænd, og anraabte dem om at blive tilbage og at opgive deres Higen efter Fortieneste og Belønning; men, endskjønt jeg var min Faders eneste Søn, formanede han mig dog til at stole paa Gud, og, beskyttet ved faderlig og moderlig Belsignelse, uden Frygt at følge Felt-herren; i det han tillige lovede at bede inderligen for mig, og mindede mig om, at uden Guds Willie vilde intet Daar falde

fra mit Hoved". Da Hæren drog over Grændsen, aflagde Enhver sit Koste til Herren, og Psalmen, O gloriosa Domina, blev efter polsk Skik affungen; da vrinste de Hestene i alle Regimenterne høit, et gunstigt Varsel, der fremkaldte almindelig Glæde. Imidlertid var det ei uden sørgmodige Følelser, at Polakkerne fra Polene omkring Meseritz sidste Gang kastede Vinene tilbage til Fædrelandet, og, først efterat Oberfloden var passeret, indsandt sig atter deres naturlige Munterhed.

I Holsten og Sønderjylland forenedes de polske Tropper efterhaanden med de keiserlige under den berømte General Montecuculli og de brandenborgske under den store Chursyrste, der førte Overbefalingen; og i Slutningen af Aaret aabnedes Felttoget imod de Svenske, der i det følgende Foraar vare aldeles fordrevne fra Halvoen. Erobringen af Den Als, Stormen af Koldinghuus og Indtagelsen af Fredericia udgjorde, som bekendt, de fornemste krigeriske Optrin i Felttoget, og omtales alle af Passet, der desuden giver en udførlig Skildring af den Søtræfning udenfor Gbeltoft, i hvilken det lykkedes den svenske Flaade under Engländeren Owen Gore at opbrænde den største Deel af de ved hiin Stad forsamlede danske og hollandske Skibe. Ved Begivenhederne paa Als, ved Kolding og ved Gbeltoft var Passet personlig tilstede, og hans Skildring af disse Optrin fortjener at omtales noget nærmere.

Efter de fleste ældre Efterretninger oversførtes de allierede Tropper under Hertugen af Anhalt til Den Als paa en Mængde Transportskibe, medens to danske Orlogskibe ved en heftig Ild beskyttede Landgangen;³⁾ men ifølge Passet, der

³⁾ Konfr. uddrag af Jens Bircherods Dagbøger, udgivet ved G. Molbech. S. 17.

tilskriver Czarniecki Gren for Dens Erobring, svømmede det polske Rytteri med en selden Dristighed Eskadronsviis over Alsund. Disse Efterretninger bør vistnok forenes; i det Mindste er der ingen Grund til at nære Mistillid hos Passet, der overalt hvor vi kunne controlere ham, reber en ualmindelig Uerlighed, der her taler som Dienvidne, og hvis Fremstilling desuden bestrykes ikke blot ved et af Frederik den Tredie i Anledning af Dens Erobring til Czarniecki skrevet Taksigelsesbrev, hvori han berømmer Wojwodens vere heroi ca virtus, men ogsaa ved den noiagtige, hos os overseete Skildring, der findes hos den samtidige, polske Historieskriver, Wespasian Kochowski⁴⁾. Passets Skildring af Landgangen er isørigt meget levende. Efterat have omtalt, hvorledes Wojwoden lod Trosknægtene og Dragonerne ophugge Isen, som allerede dengang laae langs med den slesvigske Kyst⁵⁾, vedbliver han saaledes: Vi havde at svømme saa langt, som fra Warschau til Praga. I Midten af dette Sund besandt sig et omtrent et halvt Spænd bredt Sted, hvor Hestene kunde staae paa Grunden og udhvile sig. Wojwoden satte sig først i Vandet, efter at have koret sig. Ham fulgte de tre alene tilstedeværende Fahner. Enhver stak Pistolerne bag Kraven og hang Krudthornet om Halsen. Da vi kom til Midten gjorde vi Holdt og udhvilede os; derfra gif det videre frem. Ogsaa havde vi i Forveien undersøgt Hestene. Enhver af dem, der svømmede slet, blev stillet mellem to stærke, for at de ikke skulde synke. Luften var mild, stille og uden Frost; thi der var indtraadt et varmere Vælr, hvorpaa der imidlertid snart efter igjen fulgte en heftig Kulde. Endnu havde

⁴⁾ Kochowski, Annal. Polon. Cracoviae 1683. p. 322.

⁵⁾ Als blev erobret den 14. December 1658. Passet henseer urigtigen Indtagelsen til en af de første Dage i Mæret 1659.

„Ingen Fahne naaet Bredden, da de Svenske styrtede frem, og begyndte at fyre; men saasnart en Afdeling slog ud af Vandet, trængte den strax ind paa Fienden, og da de Svenske saae, at Pistolerne, der syntes trukne frem af Vandet, ikke desto mindre vare tørre, ja endog gave Ild, grebe de Flugten; Andre, som ilede dem til Hielp, bleve afskaarne af vore Ryttere, saa at vi jagede Fienden foran os som Støv. De Fangne sagde: Vi troede, at I ikke vare Menneſker, men Dævle.“

Faa Dage efter Indtagelsen af Als stod den utrættelige Czarniecki for Koldinghuus, der blev overrumplet og stormet om Morgenen den 25. December 1658. Paafølgende udførlige Skildring af denne Begivenhed (S. 20—31) maa være os saa meget mere velkommen, da vi overhoved ikkun kiende faare lidt til dette mindeværdige Slots Historie og i Særlighed næsten ere ganske ubekiendte med dets Indtagelse⁹⁾ under Carl Gustavs Felde. Polakkerne trængte frem over de med Sne bedækkede Volde, idet de foran sig holdt Palmknipper, der optog de fleste af den svenske Besætnings Rugler, og søgte, saasnart de havde naaet til Murene, saa godt som muligt at bane sig Vej ind i Slottet; saaledes opbrød Paaſet, og den senere som Starost i Vithn navnkundige Poul Wolſki, med deres Tropper Jerngitteret til et af Kieldervinduerne og kom efter en blodig Kamp frem i Slotsgaarden, hvortil paa

⁹⁾ Denne bliver saaledes ei engang nævnet i Taubers Breve om Kolding. Derimod omtales den af den polske Historieſkriver Bespasiian Kochowski (Annal. Polon. p. 333), i det han fortæller Indtagelsen af „Ornsburgo“. Thi Ornsburgo skal tiensynligen være Orneborg (Aquilæburgum), Koldinghuus's gamle Navn, hvorom Byens Waaben (en Orn og en Lind) endnu minder, og som allerede tilſigtes i de bekiendte Linier i Riampevisen:

„Ornen sidder paa høien Halv,
Linden stander i dyben Dal.“

samme Tid de polske Dragoner under Oberstlieutenant *Le twice*, ad en anden *Bei*, vare trængte frem. Næsten hele den svenske Besætning maatte springe over Klingen, og kun ledsaget af nogle Faa flygtede Commandanten op paa Altanen af det nærmest ved *Soen* staaende *Taarn*, hvilket sidste udforlig skildres af *Pasfek*. „Det var“, siger han, „bedækket med *Sinplader* og forsynet med *Render* af forgyldt *Messing*, for at *Regnvandet* kunde afløbe; paa alle *Hjørnerne* stode *Billedstøtter* af stærkt forgyldt *Messing* eller af hvidt *Marmor*, alle saa fortrinligt udarbejdede, at de syntes at leve, og kun ved *Veroving* robede, at de vare af *Steen*; der pleiede fordem *Danmarks Konger* at fornøie sig om *Alsteneu*, og at opføre *Dandse* og andre *Lystigheder*.“ Men medens den svenske *Commandant* fra dette *Taarn* underhandlede om *Overgivelse*, i det han blot bad om at beholde *Livet*, havde de ryggesløse polske *Soldater* adspredt sig i *Slottet* for at plyndre, og da tilsidst *Alt* var rovet, begyndte de at øse det svenske *Krudtforraad*, som de havde fundet i en *Hvelving* under *Taarnet*, i *Huer* og *Torklæder* og hvad *Enhver* ellers havde med sig. Da var en polsk *Dragon* saa uforsigtig at nærme sig med en tændt *Lunte*; *Krudtet* antændtes og *Taarnet* sprængtes, og de, der befandt sig paa det, bleve, ifølge *Pasfeks Ord*, kastede saa høit mod *Skjerne*, at man tabte dem af *Syne*, og først igjen fik *Dine* paa dem, da de kom tilbage og som *Froer* styrtede i *Soen* (i: *Soen* ved *Slotbankens Fod*).

Indtagelsen af *Koldinghuus* havde fundet *Sted* første *Juledag*, og endnu samme *Dag*, da *Striden* var til *Ende*, holdt *Polakkerne* *Substieneste* i de tykke *Skove* omkring *Kolding*. Efterat der var bleven antændt *Ild* for at opvarme den under den store *Kulde* tilfrosne *Viin*, tilberededes *Kalken* paa *Stammen* af en omhuggen *Geg*, og *Jesuiten* *Pietarsti*

forrettede Gudstienesten; hvorpaa Polakkerne „sang Te Deum, saa det rungede gennem Skovene.“

Da Koldinghuus var indtaget, havde de Allierede i Sindsstrax at angribe Fredericia, men Vintren, der allerede havde indfundet sig med megen Strengthed, bevægede dem til at opgive denne Beslutning og at gaae i Vinterquarteer. Churfyrsten og General Montecuculli leiede sig med Brandeburgerne og de Keiserlige ved Ribe, der af Passet omtales som en meget smuk og fra den catholske Tid navnkundig By, hvorimod Polakkerne sloge Leir paa Lyngodden mellem Kolding og Snoghoi (jvnfr. Wilsø, Vestr. af Fredericia S. 104). Fra begge disse Leire udsendtes i alle Retninger hine Streifpartier, over hvis Grusomhed vore samtidige Efterretninger flage med saa megen Bitterhed. Czarniecki kom selv med sit eget af Hieronymus Pagowski commanderede Regiment og med det kongelige Krydsferregiment under Michael Woynikowicz til Marhuus, hvis Veligheden Passet sammenligner med det af Lagunerne gennemstaarne Venedigs og hvis Baade han derfor kalder Gondoler. Fra Marhuus bleve flere Officierer med mindre Afdelinger sendte endnu nordligere, for at brandfatte og inddrive Contributioner, og blandt disse Officierer var Passet, der sit Qvarteer i Eggen omkring Gbels toft⁷⁾. Herfra foretog han, for at besøge sine Kammerater

7) Da han kom til dette Qvarteer, „var han narved at bringe Bønderne fra Forstanden,“ idet han besvarede alle deres Spørgsmaal med det eneste Ord „Geld“, hvis Fortolkning de først efter megen Møie endelig udfandt. Førend det lykkedes dem, fortæller Passet saaledes: „Efterdi de meente, at det latinske Sprog er det for Polakkerne mest forstaaelige, hentede de en i deres Naboskab boende Adelsmand, der tidligere havde tient i Kong Frederiks (den Tredies) Hær og besøgt forskiellige fremmede Lande. Denne Adelsmand sagde til mig: Ego saluto dominationem vestram. Jeg svarede „Geld.“ „Parla lingua francesca? Geld. Parla italiano? Geld. Da sagde hiin til Bønderne: „Dette Mennecke forstaaer intet Sprog;“ og med disse Ord gik han bort.“

i Aarhus, ved Paaske 1659 en med noget ovedrevne Farver skildret Sørceise, paa hvilken han først stod i Fare for at falde i de Svenskes Hænder, og senere ikkun med Nød og neppe undgik et voldsomt Uveir, der overfaldt det lille af ham fragtede Fartoi. Hele den øvrige Tid indtil Fredericias Beleiring forblev han i Gbeltoft og Byens Omegn, idet han snart gjorde Udflugter langs med Kysten, og snart besøgte de Adelige i Omegnen. Her havde han saaledes Leilighed til at samle Efterretninger om Landets Beskaffenhed og om Indvaanernes Sæder; ligesom det ogsaa var her, at han med en dansk adelig Frøken stiftede en Nærslighedsforbindelse, der senere ved hans Landsmænds Bortmarsch var nærved at bringe ham til at opgive Hjemmet og fæste Bopæl i Danmark. Under sit Ophold i Gbeltoft blev han ogsaa Dienvidne til den Træfning, hvori den svenske Flaade under Englænderen Core tog eller opbrændte den største Deel af de ved denne Stad forsamlede Transportfibe, ved Hielp af hvilke Churfyrsten af Brandenburg havde haabet at kunne tværksætte den paatænkte Vandgang paa Fyen. Til Bedækning for Transportfibene laae i Gbeltoft Niig to danske og tre hollandske Krigsfibe⁹⁾; de sidstes Officierer pleiede hver Søndag at besøge Gudstienesten i Byens Kirke og derpaa at invitere de polske og tydske Officierer, som laae i Staden, til at følge tilbage med dem til Skibene. Saaledes traf det sig, at Passet og hans Ven Santoronski vare ombord hos den Øverstkommanderende, da den svenske Eskadre nærmede sig, og Passet erholdt saaledes Leilighed til paa sin sædvanlige livlige Maade at meddele flere Enkeltheder, hvorefter man forgieves vilde søge baade i Theatrum Europæum (VIII,

⁹⁾ Passet gjør alle Krigsfibene til hollandske, men den i Texten fulgte Angivelse er upaatvileligen den rigtige. Den findes i Johan Ekblad's Efterretninger fra den svenske Leir foran Kiøbenhavn: De la Gardiska Archivet, VIII, 236. Jof. Archiv for Søværnet, VIII, 448.

1267) og hos Pufendorf (De rebus gestis Caroli Gustavi, p. 552), der her ere meget tørre og ufuldstændige. Vi havde neppe sat os tilbords, førend den Matros, der stod paa Udkik i Merset, raabte, at to Skibe nærmede sig. Den vagthavende Officier berettede dette til Admiralen, hvorpaa denne meddeelte os Efterretningen i det latinske Sprog og tilføiede, at disse to Skibe skulde ikke afholde os fra at spise. Matrosen raabte andengang, at to andre Skibe ogsaa kom frem, og endelig tredie Gang, at han saae endnu flere. Da greb Enhver til Rifferten, men Ingen kunde see hvilket Flag Skibene førte, indtil endelig Chefen selv tog Rifferten og opdagede, at det forreste Flag var svensk. Da der allerede oinedes femten Skibe, lod han sine egne udbrede sig mere for at spærre Havnen, men forbød dem at vige ud af Linien af Frygt for at de skulde afføres; thi endskiondt han ellers gjerne vilde have maalt sig med Fienden, havde han nu Mangel ikke blot paa Kanoner, men ogsaa paa Artillerister og Søfolk, da han var bestemt til at føre os over til Byen og vidste, at vi havde Fodfolk i tilstrækkelig Mængde. De fiendtlige Skibe havde ved Forræderi, hvorpaa det intetsteds mangler, erfaret, at de hollandske Skibe vare saa svagt besatte, og nærmede sig nu, ligesom for at modtage deres Giendom. Da de to forreste af de fiendtlige Skibe ifkun vare lidet fjerne fra os, spurgte Admiralen os, om vi ikke vilde vende tilbage til Staden, hvortil jeg svarede: „Jeg bliver,“ hvorimod Kansloronki sagde: „Jeg maa bort, thi jeg har femten Tusind i rede Penge liggende i Byen, og jeg frygter for, at de kunne blive staaende i Tummelen.“ — Passet meddeler nu en Skildring af Træfningen, hvoraf det fremgaaer, at ogsaa de svenske Skibe lode betydeligt: han beskriver „det tragiske Skuespil,“ da den svenske Brander Maria antændte Transportskibene og nødte Mandskabet til at kaste sig i Havet; og han fortæller, hvorledes

Borgerne i Gbeltoft stode som Tilskuere langs med Havnens Bølværker, indtil Kuglerne fløi dem omkring Dreene, og de begyndte at sænke alle deres Kostbarheder i Vandet, „hvilket her er det sikreste Deponeringssted ikke blot for Levnetsmidler, men ogsaa for Klædningsstykker, Sølv og Guld, i det man nemlig forstaaer i tæt sluttende Indretninger efter Behag og uden Skade at nedsænke og atter at optage alt muligt.“ Da Passet efter Slaget vilde condolere Ghesen for de nederlandske Skibe, fandt han ham ved godt Lune, „efterdi Hollænderne bryde sig lige saa meget om Tabet af et Skib, som vi om Tabet af en Patron,“ og blev indbudt til at overvære de Forsøg, hvormed det senere lykkedes de hollandske Dykkere at faae de sunkne Kanoner bragte op fra Grunden. Men Passet var ikke i Stand til at benytte dette Tilbud, da han tillige med alle de øvrige Tropper blev kaldt tilbage til Leiren paa Lyngodden.

Efterat have skildret Træfningen i Gbeltoft Vig, fortæller Passet Fredericias Beleiring; men da han her ikke synes at tale som Dienvidue og ikke heller meddeler noget væsentligt Nyt, forbigaaes denne hans Skildring. Kort efter Fæstningens Indtagelse bleve Polakkerne af Kong Johannes Kasimir kaldte tilbage imod Russerne, og Czarniecki skyndte sig med at efterkomme denne Befaling, idet han kun efterlod 1800 polske Ryttere hos de Allierede. Passet bestod paa denne Tid en haard Kamp med sig selv, da han nu maatte forlade sin Elskede⁹⁾; plaget af Dødsel søgte han længe forgievers Trøst,

⁹⁾ Jeg har forgievers søgt at udfinde, hvem denne adelige Frøken har været. Grev Edvard Racynski har i Passets Manuskript ikkun formaaet at lase Fornavnet „Eleonora“, og af Passets Skildring fremgaaer blot dette, at hendes Fader har eiet en Gaard i Nærheden af Gbeltoft. For at give en Forestilling om, hvorledes en dansk Frøken i Midten af det syttende Aarhundrede skrev til sin fremmede Elsker, henfætter jeg her nogle Brudstykker af et Brev, skrevet ved

ved snart „efter polsk Skik at drikke sig en Ruus“, og snart „at kysse Fodderne paa den Herre Jesus og Zomfru Maria, hvis Billeder han altid bar hos sig“; indtil han endelig gav efter for sine Venners Overtalelser og især for sin Skriftefader, Jesuiten Pietarski, der forestillede ham, at han ved at forblive i Danmark, ikke alene vilde være som død

Rygtet om Polakernes forestaaende Afmarsch, hvilket Pasfel meddelte, idet han beklager at have mistet mange andre: „Høivelbaarne, naadige Herre! Personer, der ere kiære for vort Hierte, ønske vi at ære med Ord og at see med Dinene. I hvor høj en Grad min Fader har fattet Kiærlighed for din berømte Nation og dine ridderlige Stridsbrødre, viser han, ved saa ofte at nævne dit Navn. Det er hans faste Beslutning, at betragte dig ikke blot som en antaget, men som en kiædelig Søn. Men naar Faderen elsker dig, da elsker Datteren dig ikke mindre, i hvis Hierte en uforanderlig Kiærlighed for dig stedse vil blomstre. Du kunde du i mit Hierte læse Bekræftelsen paa mine Følelser! Jeg tilstaaer nu aabent, hvad jeg saa længe har holdt skjult, at mit Hierte aldrig vil staae for nogen anden Mand end for dig — — — Jeg gaaer, hvorhen Stiebnen og Hiertet føre mig. Min Familie tør sætte sig ved Siden af de ældste Slægter i Polen. Om min Charakter endog ikke er fejlsfri, har Du dog rost den. Min Religion vanærer mig ikke; jeg troer paa den hellige Treenhed. Min Faders Ytring, at han ikke vilde lade sin Formue gaae til et fremmed Land, er ingen Hindring. Min Fader giver Lov, men Du vil kunne udlægge den, Du vil frit kunne byde over hans Formue. Dig tilkommer det at befale, mig at adlyde. — — — Mit Hierte er ikke længer mit, men dit; det har forladt mig og ledsager Dig. Hvad skal jeg gribe til? Raad mig. Naar Du vil, kan Du let gøre mig lykkelig; hvis Du forlader mig, tænk da paa Guds Brede, der straffer den Utaaknemmelige. Men jeg tvivler ikke om din Bestandighed. Kom i min Faders Huus. Jeg ønsker intet Andet end din Nærvarrelse, kom blot en Time; jeg savner Dig med Bængsel, jeg venter paa Dig med Utaakmodighed. Den høivelbaarne, naadige Herres til Døden hengivne Eleonora . . . . .“ Pasfel tilføjer: „Jeg var ikke bleven indtaget af denne Zomfrus fine Opførsel, heller ikke af hendes Skionhed, endskiøndt den var ubeskrivelig og forbunden med stor Forstand og en ualmindelig Danselse, men af den Kiærlighed, som hun havde fattet for mig. Og saa de Andre vare mig ikke mindre hengivne, og Forældrene, Huusfolkene og Tyendet betragtede mig allerede som en Søn af Familien.“

for sine Slægtninge i Polen, men ogsaa snart blive en Lutheraner og derved gaae glip af den himmelske Salighed. Illbagemarschen fandt Sted over Hamburg, Raseburg, Güstrow, Teterow, Ganskau (Gengkau?), Passewalk og Stettin. Ved den polske Grændse blev af hele Hæren en Taffefang til den Almægtige affjungen, hvorpaa Regimenterne fordeelte sig til forskellige Sider.

Det er i øvrigt ikke blot Felttogets Hovedoptrin, der skildres af Passel, men han meddeler tillige mange Bidrag til en Charakteristik af Krigen i Almindelighed. Hans Fortælling viser klarligen, at de Beklagelser og Forbandelser over de Alleredes, og især Polakernes ryggestøse Opsørsel, paa hvilke vore egne, samtidige Gfsterretninger ere saa rige, ingenlunde kunne anses for overdrevne. Saaledes fortæller han, at hans Landsmænd i Haderslev plejede at besøge Gudstienesten, og naar da Menigheden under Bønnen sad bøiet, Mændene med Hætte foran Ansigtet og Qvinderne med nedfaldne Slør, bortstjal Polakkerne Psalmebøger, Dvertøler og andre Smaating, indtil Præsten endelig bemærkede det og udbrod: „O, besynderlige Andagt! den Gne beder og den Anden skæler“, hvorpaa Indvaanerne i Fremtiden skulde Alt, førend de begyndte at bede; ligeledes beretter han i Anledning af Erobringen af Als, at Polakkerne midt under Vinterens bidende Kulde afflødte Mænd og Qvinder indtil Kroppen, og meer end eengang indrømmer han, at hans Landsmænds Udsugelser i Nørre-Jylland ikke kiendte Grændser; ja naar han forsikrer, at han selv af de jydskke Bønder ansaaes for en Engel, saa at de næsten sloges om at beholde ham i Quarteer, da viser just dette, i hvor overordentlig en Grad det arme Folk er blevet mishandlet, siden Passel dog paa flere Steder rober, at han selv ingenlunde var uden grusom Strengthed i sine Fordringer. Han meddeler endvidere interessante Oplysninger om Jalousien og Uenighe-

den mellem de Allierede, der efter hans Beretning endog gif saavidt, at det kun var med Nød og Meppe, at det lykkedes at afholde Czarniecki og Montecuculli fra at duellere, og ligeledes kan hans Skildring bidrage til at oplyse enkelte Punkter, som i vore egne Efterretninger ere dunkle eller urigtigen fremstillede; hvorpaa jeg her kun exempelviis skal anføre, at naar det i vore egne Kilder af og til hedder, at Hedninger og Tyrker vare blandt de grusomste af de Allierede, da forklares dette, som det synes, meget tilfredsstillende derved, at Passet paa forskellige Steder nævner „Semener“, som de vildeste af Polakkerne i Danmark, hvilke Krigere han vel ei omtaler nærmere, men som uden Tvivl ere de Janitscharer, der i det syttende Aarhundrede til forskellige Tider gif over fra tyrkisk til polsk Krigstjeneste¹⁰⁾. Ogsaa lade flere af de i vore Efterretninger næsten ukiendelige polske Navne sig corrigere ved Hjælp af Passet. Præsten Dombrowsky, der nævnes hos Hübertz (Staden Aarhuus og dens alm. Hist. I. 82) er Jesuiten Dambrowski, om hvem Passet fortæller, at han ved enhver Prædiken pleiede strax at udgyde Taarer, hvorfor han var til Spot for Soldaterne; og naar det ligeledes i samtidige Documenter i Aarhuus (Hübertz l. c.) meldes, hvorledes der blev „giffuit Pater Pycarsky, at hand ville anmode og erlange hos General Czarniechy, at Hospitalet maatte blive salvoguarderet, som och saa skeede, en Guldkrone:“ da forstaaes her ved Jesuiten Pietarski, en meget formaaende Yndling af Kong Johannes Kasimir og en fortrolig Ven af Passet, der udtrykkelig fortæller selv at have besøgt ham under hans Ophold i Aarhuus. Den efter Czarnieckis Afmarsch øverst-

¹⁰⁾ Mémoires du Chevalier de Beaujeu. Amst. 1700. p. 2. Allerede meget tidlig kaldte Tyrkerne deres Fodfolk „Semener“. Sofr. v. Hammer, Staatsverfassung des Dsm. Reichs. I, 26 og II, 191.

commanderende polske Officier, der faldt i Slaget ved Nyborg, og som snart kaldes „Offuerste Castmirus“ (Aldler, Ribe By under Krigen 1657—1660. S. 55), snart „Obristen Prziemsky“ (Theatr. Europæum. VII, 1170), er Oberst Castmir Plasezynski, Starost til Ostrolenka, af en af Polens ældste adelige Slægter.

Ved Siden af hine Bidrag til Krigen's Historie giver Passet fremdeles paa forskellige Steder Skildringer af Landets Beskaffenhed, af Folkets Aand og Charakter, af dets Sæder og Stikke; og om endog disse Skildringer ikke ere frie for Overdrivelsler og Misforstaaelser, ere de dog af ikke liden Interesse paa Grund af vor Mangel paa saadanne Bink, baade hos danske og hos fremmede Forfattere; og man har allene Grund til at beklage, at Forf. heri ikke har været mere udførlig og omfattende, s. Ex. ved at skildre Tilstand og Leve-maade baade i Borgerhusene og i Bøndergaardene. Om Fiske-riet i Havet, der for ham var noget ganske nyt, og hvori han selv deeltog under sit Ophold i Jylland, udbreder han sig vidtløftigen, og da Jagten for enhver polsk Adelsmand var en Gienstand af saa stor Vigtighed, skildrer han, hvorledes man i Jylland pleiede at jage baade Raadbyr og Ulve. „Bier,“ tilføier han, „opfores i stor Mængde og i rummelige Haver, i hvilke de ikke sidde i udhulede Træstammer, men i Straa-kurve. — Af Skov findes der ei meget, derimod brænder man udstukken og tørret Jord (s. Torv), hvis Kul ligner Træets og ikke kan være skionnere.“

Om Indbyggerne bemærker han: „Folket er velkabt og Ovinderne ere skionne, skiont altfor blonde. De klæde sig smagfuldt, men bære ikke blot paa Landet, men ogsaa i Stæderne Skoe af Træ, hvormed de paa Steenbroen giøre saa stor Larm, at man neppe kan høre en Anden tale. Fruentimrene af høiere Stand bære Skoe ligesom Polakinderne.

I deres Tilboieligheder ere de ikke saa maadeholdende, som
 vore Dvinder; thi endskjønt de i Begyndelsen ere overordentlig
 bløe, forelske de sig dog efter en eneste Sammenkomst saa
 overdrevent og lidenskabeligt, at de ikke kunne skiule deres Fø-
 lselser, men ere beredte til at forlade Forældre og et rigt Ud-
 styr, og med deres Elsker at gaae ud i den vide Verden.
 Sovestederne ere indrettede som Skabe i Væggen; dog bliver
 der ogsaa brugt mange Senge. Enhver sover nogen, saaledes
 som hans Moder har sødt ham, og Ingen holder det for en Skam
 at aflæde eller paaflæde sig i en Andens Paasyn. Endog til den
 Fremmede bliver der i denne Henseende ikke taget noget Hen-
 syn; men det ene Klædningsstykke bliver ved Lys aftaget efter
 det andet, og hængt paa Naglen. Derpaa bliver Doren
 tilluft og Lysen udslukt, hvorpaa man gaaer til Sengs. Da
 vi badede denne Ustif, hvori hos os ikke engang Konen vilde
 gjøre sig skyldig for sin Mand, svarede de, at dem var en
 saadan Skam ubekendt, og at de ikke behøvede at skamme
 sig over deres af Gud skabte Lemmer. At sove uden Skjorte
 var ogsaa af den Grund rigtigt, fordi hiin ligesom de øvrige
 Klædningsstykker tiente Legemet nok om Dagen, og derfor i
 det mindste burde skaanes om Natten. — — Deres Leve-
 maade er meget besynderlig. De spise sielden varmt, men
 tage forskellige Retter paa eengang for den hele Uge, og nyde
 dem kolde og stykkevis. Dette skeer hyppigen endog ved Tærst-
 ningen, hvori Konen der maa deeltage lige saa vel som Man-
 den. Neppe er et Vundt udtørstet, førend Alle sætte sig ned
 paa Straaet, fremtage Smør og Brød, smøre det og spise,
 hvorpaa de igien reise sig og arbejde; og et saadant Maaltid
 gientage de flere Gange. Naar de slagte en Ore, en Bede
 eller et Sviin, lade de ikke en Draabe af Blodet falde paa
 paa Jorden, men astappe det i et Fad, blande det med Bog-
 hvede og Byggro, og fylde Tarmene af det slagtede Dyr

med denne Blanding, som de derpaa koge i en Kiedel. Derpaa vindes disse Polser om Dyrets Hals som en Krands, fremsættes ved ethvert Maaltid paa et stort Fad paa Bordet, og fortæres som en stor Lækkerhed. Man tilbereder endog denne Ret i adelige Huse, og jeg blev ogsaa indtil Væmmelse beværtet dermed, indtil jeg erklærede, at ingen Polak kunde spise den, da det var en Føde for Hunde, hvormed han ikke vilde have noget eens. — I Husene gives ingen Dvne, efterdi Kongen hæver en stor Afgift af hver enkelt (eftersom man sagde mig, hundrede gode Daler aarlig af enhver.) Derimod ere Kammerne bedre, og ved dem staae lige saa mange Stole, som der ere Personer i Huset, og saaledes varme Alle sig. Ogsaa staaer der undertiden til bedre Opvarmelse af Bærelset en Pande med Kul midt paa Gulvet. — Kirkerne ere her meget skionne, og tidligere blev der i dem holdt catholsk Gudstieneste. De ere skionnere end vore polske Calvinisters, og prydede med Altene og Billeder. Vi bivaanede Gudstienesten, da de Geistlige forberedede sig specielt dertil paa Latin og indbode os til deres prædicta (saaledes kalde de deres Prædikener). De talte med saa megen Forsigtighed, at man ikke fornam et eneste Ord imod Troen, og Mange skulde have meent at høre en romersk Præst. De gjorde sig ogsaa til deraf og sagde: „Vi troe det, som I troe, og uden Grund kalde I os Apostater.“ Ikke desto mindre var Præsten Pietariski meget opbragt paa os for dette Kirkebesøg. Just derfor gif imidlertid Enkelte endnu hyppigere derhen; Andre gjorde det derimod mindre for Gudstienesten Skyld, end for at see smukke Piger og lære at kiende Folkets Sædvaner ¹¹⁾.

¹¹⁾ Med Paasfeks Skilbring fortæner Torquato Pecchias italienske Beskrivelse af Danmark at sammenholdes, forsaavidt den viser, hvorledes de samme Træk bestandig tiltrak sig alle Sydlændenes Opmærksomhed. Torquato Pecchia kom til Danmark under Trediveaarskrigen

Blandt de forskiellige „Sieldenheder“, som Passet bragte med sig fra Danmark, nævner han især mange danske Mønter, der længe i stort Antal vedbleve at circulere i Polen, og — „et Par Sko af Lindetræ.“ Til disse lod han i Posen forfærdige en med Ibenhelt og Perlemor udsmykket og med farmoissinrød Damast foret Kasse, og af det Hele gjorde han en Gave til Theresia Krosnowski, en Datter af Nicolaus Krosnowski, Underkienten i Rawa. Han lod sin Foræring overrække til Frøkenen ved Hr. Franz Oltarzewski, der ved denne

---

som Huushoomester hos en af Wallensteins berømteste Generaler, Italieneren Torquato Conti, og forfattede en Skildring af Landet, som han oversendte til Forsten af St. Gregorio i Italien. Af hans Haandskrift, der findes paa det Kongl. Bibliothek i Paris, ere nogle Brudstykker meddeelte af Raumer (Briefe aus Paris zur Erläuterung der Geschichte der sechzehnten und siebzehnten Jahrhunderts I. 74—78); men det fortiente paa Grund af adskillige curiose Noticer at udgives fuldstændig. Saaledes skriver Pecchia til Exempel: „Om en meget smuk Skik (uso bellissimo), som man finder ved Hertugens af Gortorps Hof, måa jeg give Deres Høihed Efterretning. Naar nemlig om Aftenen Lyset begynde at brænde dunkelt, da tager en Page en Kniv, spytter paa den, gjør paa samme Maade Fingrene vaade, hæver Lyselagen i Weiret, pudser i Hertugens Kærværelse Lyset ved Hielp af Kniven og Fingrene, sætter Lyset igien paa dets Sted, bringer Kniven tilbage — og saaledes bærer man sig ad under Aftenmaaltidet.“ Folket beskriver han overhovedet som en smuk, lyshaaret Stamme, med gode Naturanlæg, og hengiven til Videnskaberens Dyrkelse. Endnu mærkeligere er den særdeles fordeelagtige Skildring, han giver af Landets indvortes Tilstand; hvorhos dog bør bemærkes, at den formodentlig især gælder Hertugdømmerne. Landet, siger han, som er frugtbart, og i hundrede Aar ingen Krig har havt, er stærkt befolket, og alle Indbyggerne synes at leve i Velstand. Landsfolket klæder sig paa Helligdage prægtigt, og ingen Bonde er saa ringe, at man ikke finder Sølvstæer og et Sølvbæger i hans Huus. Stæderne, hvoraf, de fleste ligge ved Havet, ere vel byggede og godt brolagte, Kirkerne smukke, med Taarne og gode Klokker. Mandfolk og Fruentimre bære en Pels (pellicione) paa den bare Krop (maa ske en Udsfiorte?) og derovenpaa en Skjorte og andre Klæder. Træskoene ere mærkverdige, og fortræffelig giorte. Man har Bogne af Træ, uden mindste Jern, som heelt kunne tages fra hverandre. o. s. v.

Veilighed holdt en Tale fuld af classiske Allusioner og Citationer, saaledes som det dengang var Brug overalt og fornemmelig i Polen. Han sagde blandt Andet: Min naadigste Frosken! Ved sin Tilbagevenden til Fædrelandet fra et saa fiernt Land, har Hr. Passet, min Ven og Stridsbroder, noie overveiet, med hvilken Gave han vel bedst kunde opvarte den naadige Frosken. Da det, der vel ifølge sin Værdie staaer i hoi Anseelse, men allerede fra gammel Tid af er bekiendt i Polen, ikke kan kaldes en Sielshed, har Hr. Passet fra det fierne Land medbragt Noget, der ikke findes i Polen, noget Særegent, som Ingen hidtil har seet, en Sielshed af første Slags. Lad kun den dristige Jason prale med det gyldne Skind, hvorefter han seilede til Koldyis, lad kun Hippomenes bryde de gyldne Æbler, for at vinde Atalantas Kiærlighed; deres Kostbarheder bestode dog kun af Guld, uden ellers at være noget sieldent. Derimod tør jeg rose mig af i min Vens Navn at overrække en Gave, som man hverken finder i noget kongeligt eller keiserligt Statskammer, saa sielden, at end ikke Cleopatra, denne verdensberømte og yppige Dronning, har besiddet noget lignende. Dette vil Du, naadige Frosken, vist nok selv erkende, naar Du har betragtet denne usædvanlige Foræring, som Hr. Passet herved beder Dig om gunstigt at modtage og at bruge." Under denne lange Tale var de Omkringstaaendes Nysgierrighed bleven spændt paa det hoieste, og da Kassen derpaa blev aabnet, morede de dem saare, og Frænder og Venner kom sammen fra Omegnen for at see de forunderlige fremmede Sager.

Jeg slutter disse Linier med, efter Passet, at tilføie, at de polske Tropper ved deres Tilbagekomst til Fædrelandet bevirkede en stor Revolution i den brugelige Klædebragt. Under deres Ophold i Danmark havde de, i Stedet for deres polske Halvstøvler, anskaffet sig store Rytterstøvler med Skafter, der

naaede langt op paa Venet, og eftersom deres nationale, ridderlige Klædningsstykker efterhaanden bleve opslidte, iførte de sig tydske Kioler, der naaede til Knæet. Da Soldaterne i denne Dragt kom til Warschau, kunde Dronning Ludovika og hendes Hofdamer ikke blive trætte af at betragte dem; de dreiede dem til alle Sider og frydede sig overmaade, og denne Klædningsdragt blev snart efterlignet af Alle, endog af Skomagere og Skræddere; thi dersom Nogen i Polen vilde bære Kiolen paa Brangside, vilde Alle raabe: „Det er Mode;“ og han vilde staae i den største Ansæelse, indtil han var bleven efterlignet endog af de simpleste Folk. „Jeg kunde,“ tilføier Passet, „fortælle meget om denne Forandring i Moden, der strakte sig til Kioler, Hatte, Støvler, Sabler, Hestetoi, ja endog til Maaden at bære Haaret paa, at bevæge sig, at gaae, at hilse; men, o Gud, ti Drejninger vilde ikke strække til, dersom de skulde fatte det Alt sammen.“